

Violeta Vesić

Državni univerzitet

Novi Pazar

POGLEDI NA RELIGIJU U DELU *DOBA RAZUMA* TOMASA PEJNA

Sažetak

Ovaj rad se bavi istraživanjem filozofsko-religijskih stavova Tomasa Pejna u delu *Doba razuma*. U ovom pamfletu Pejn kritikuje organizovanu religiju, instituciju crkve i dovodi u pitanje legitimnost Biblije. On izražava verovanje da bi boga trebalo upoznati kroz moć opažanja, razum i iskustvo.

Iako dovodi do oživljavanja teorije deizma, i postaje manifest za sve one generacije slobodnih mislilaca, koje su vremenom dolazile, ovaj pamflet nailazi na zbunjenost i odbojnost kod mnogih prvobitnih pristalica i čitalaca njegovih dela.

Ključne reči: Pejn, deizam, hrišćanstvo, Biblija, bog

Pogledi na religiju Tomasa Pejna izraženi su u njegovom poznatom spisu *Doba razuma*. Ovo delo predstavlja Pejnovu teoriju deizma, nov pravac kojim je Pejn krenuo a koji je bio većim delom rezultat spajanja njegovih verskih ubeđenja i političkih ambicija.

Neizvesno je da li je Pejn 1787. godine, pre nego što je otišao u Evropu, mogao da napiše pamflet *Doba razuma*. U nekim njegovim ranijim spisima, mogu se naslutiti razmišljanja o religijskim teorijama. Ona su se uglavnom svodila na zahteve koje je religija upućivala čoveku, da prihvati ono što je većim delom bilo suprotstavljeno razumu i iskustvu. On je u jednom razgovoru sa Džonom Adamsom iz 1775. godine, otvoreno izrazio svoje nepoverenje u Stari zavet. U *Zdravom razumu* i u *Krizama*, on govori o religiji u kojoj je Svevišnji, bog svih nacija, a ne pojedinaca. U Americi je tada postojao religijski fanatizam, ali Pejn ga nije napadao. U Engleskoj je, s druge strane, bila potpuno drugačija situacija. Vlada je koristila religiju da bi u dušama Engleza stvorila strah od revolucije u

Francuskoj. U Francuskoj je gledao kako san o republici i nezavisnosti nestaje pod uticajem ljudske mržnje.

Pejn je *Doba razuma* pisao i objavljuvao iz dva dela. Ipak, njegova namera je bila ista. On je započeo rad na delu ne samo zato što je razmišljao o sopstvenoj smrtnosti, već i zato što je morao da odgovori Jakobincima na njihove napade na katoličku crkvu. Iako je Pejn verovao u slobodu religije i bio pobornik odvajanja crkve i države, on se suprotstavio politici koja bi od religije napravila neprijatelja za državu.

Pejn je, s druge strane, optužio organizovanu religiju i svetu knjigu, Bibliju. On je tvrdio da su crkve, bilo da su muslimanske, hrišćanske ili jevrejske, ništa drugo do ljudske zamisli, nastale sa namerom da zastraše čovečanstvo. Porekao je da je Biblija božja reč i nastavio sa kritičkim argumentima protiv Starog i Novog zaveta. Pejn je još rekao da je Isus Hristos bio dobar čovek i isticao je da je moral, kome je on podučavao, bio ispravan. Po njegovom mišljenju, Isus je bio osoba jednaka čoveku, reformator i revolucionar. Govoreći o čudesnom začecu, uskrснуću i Svevišnjem, Pejn je te ideje u potpunosti odbacio i rekao da je sve to jedna velika prevara. Stari zavet je okarakterisao kao spis o najvećim ljudskim porocima. (Foner 1995: 665-730)

Drugi deo pamfleta *Doba razuma (The Age of Reason vol. II)*, bio je posvećen francuskim čitaocima i predstavlja poslednji pokušaj da ih uvede u teoriju deizma. Pejn pokušava da pronade način da natera ljude da počnu da veruju u njegovog boga. On pokušava da to ostvari, objašnjavanjem sopstvenog iskustva. Ističe opasnosti otkrovenja i lažne religije. Pejn kaže da boga možemo spoznati jedino po njegovim delima. Principi nauke vode ka tom saznanju jer je tvorac ljudi takođe i tvorac nauke. (Foner 1995: 827)

Najlakši način da ljudi spoznaju Boga bio bi proučavanjem božje tvorevine u potpunosti, tj. putovanjem kroz svemir. Kada bi ljudi mogli da se nađu među zvezdama i da pogledaju Zemlju i druge galaksije, oni bi odmah shvatili veličinu božje moći i dobronamernosti. Ljudima ne bi više bili potrebni sveštenici i oni bi sami spoznali njihove obaveze prema tvorcu sveta. (Foner 1995: 827)

Pošto je Pejnu bilo jasno da ljudi bar za sada neće moći da dođu u jednu takvu poziciju i da su putovanja u svemir stvar budućnosti, on je mislio da se do iste ideje može doći posmatranjem modela univerzuma: planetarijuma. (Foner 1995: 829)

Iako je u drugom delu *Doba razuma*, nastavio sa iznošenjem zlih opaski na račun Biblije i religije uopšte, suprotno od onoga što su tvrdili njegovi protivnici, Pejn nije bio ateista. Ovo delo je nastalo kao odgovor na ateizam, za koji je verovao da je motivisao Jakobince da sprovede kampanje dehrišćanizacije. On je izjavio:

– Verujem u jednog Boga i nijednog više, nadam se sreći nakon ovog života. Verujem u jednakost ljudi. Verujem da se religijska dužnost sastoji u činjenju dobra, milosti i pokušaja da usrećimo naše životne saputnike. (Foner 1995: 731)

On je još naglasio da jedini put ka razumevanju božjeg otkrovenja leži u razumu i prirodnoj filozofiji. Želeo je da ljude oslobodi sujeverja, proisteklog iz tumačenja Biblije. Na taj način, pokušao je da uništi snage koje sputavaju dolazak slobode u ljudske duše.

Deizam koji Pejn propoveda u delu *Doba razuma* navodi nas da istražimo poreklo formiranja takvih jedinstvenih religioznih stavova. Činjenica, čini se, koju su mnogi Pejnovi biografi zaobišli je vrlo važno pitanje vezano za Pejnov život a to je – zašto bi neko ko je po poreklu kveker i član anglikanske crkve prihvatio deizam, a ne pravoslavnu veru? Veliki problem u otkrivanju njegovih stavova predstavlja i to što biografi nisu imali puno podataka o ranim Pejnovim godinama, ali i to što su istoričari imali običaj da poreklo istih povezuju sa jednim ili najviše dva uticaja.

Jedan od prvih modernih Pejnovih biografata, Monkur D. Konvej (Moncure D. Conway) obavio je detaljno istraživanje na američkom ali i na evropskom kontinentu i 1892. godine objavio biografiju u dva toma (Conway 1908: 11). Konvej je smatrao da je činilac, koji je imao glavnu ulogu u formiranju Pejnovih verskih stavova, bio kvekerski pokret njegovog oca. Nešto kasnije, jedan drugi biograf Hari Hajden Klark (Harry Hayden Clark) zaključuje da kvekerski pokret nije imao naročitog uticaja, a po njegovom mišljenju ono što je najviše uticalo na formiranje Pejnovih stavova je nauka (Clark 1933: 38-87). Nakon ove prve dve biografije, usledilo je i mnoštvo drugih, u kojima su biografi pokušavali da opet

pronađu taj važan faktor koji je izvršio uticaj na Pejna. Ipak, ova dvojica su otišla najdalje u tom istraživanju.

Govoreći o ovoj temi, Tom Pejn je isticao da su dva glavna faktora za formiranje njegovih religioznih stavova, koje je izrazio u delu *Doba razuma*, bili hrišćanstvo i nauka. Međutim, nepobitan je i veliki uticaj kvekeri. Mnogi istraživači se slažu da su za tu Pejnovu filantropsku osobinu bili delom zaslužni kvekeri, čijem je pokretu bio izložen od detinjstva zbog članstva njegovog oca u tom pokretu, a koji su po svojoj ideologiji bili začetnici pokreta za borbu protiv ropstva, za ženska prava i reforme zatvora. (Thompson 1965: 61)

U svetlu tih okolnosti, ne bi se moglo reći da je Pejn bio posvećeni pristalica ovog pokreta, koji je poštovao i praktikovao kvekerske doktrine, već da je njegovo članstvo pre bilo stvar slučaja, jer ga je dobio rođenjem. U pamfletu *Doba razuma* on takođe dalje navodi da je zahvaljujući svom ocu, kao članu kvekerskog pokreta, dobio tako dobro moralno obrazovanje. (Foner 1995: 701)

Takođe je govorio o tome zašto nije učio druge jezike i objašnjavao, da je to zbog toga što su kvekeri bili protiv knjiga koje su podučavale jezike. Kada je govorio o kvekerima, Pejnovi reči su bile reči nekoga ko, čini se, ovaj pokret jako dobro poznaje. Pričao je da su poznati po tome što brinu za siromašne i pridaju veliku pažnju obrazovanju dece. On im se veoma divio i zbog njihovog doprinosa obrazovanju. Naime, s obzirom na to da se nisu slagali sa crkvom Engleske, njima je bio zabranjen pristup na univerzitetu Oksford i Kembridž. Iz tog razloga su osnivali sopstvene škole. (Foner 1945: 759)

Po pitanju religije koju su kvekeri propovedali, Pejn je naglasio da se ta religija u moralnom i dobroćudnom pogledu najviše približava pravom deizmu. (Foner 1995: 703)

Kvekersko učenje je takođe zaslužno i za Pejnovu dobro poznavanje Biblije. Pejn je verovao da kvekeri ne smatraju Bibliju božjom rečju i da je vide kao mrtva slova ili istoriju vremena. Robert Berklej (Robert Barclay, 1648-1690) kvekerski teolog, u svom obrazloženju kvekerske vere iz 1678. godine tvrdi da je zakon po kome se kvekeri vladaju Sveti duh, a ne Sveto pismo. (Barclay 1825: 69)

On dalje kaže da reči same po sebi ne znače ništa i da je Sveti Duh

taj što im pruža značenje. Bez njega Biblija i jeste samo skup mrtvih slova. Kada je govorio o istoriji vremena, isticao je da je to delovanje božjih ljudi u različitim vremenima. To je učinilo da Pejn u delu *Doba razuma* posmatra Bibliju kritičnije u odnosu na to kako su je posmatrali njegovi biografi. Pejnovu citiranje Berkleja u *Epistoli za kvekere (Epistle to Quakers)* koju je objavio u dodatku pamfleta *Zdrav razum*, govori o tome da je on zaista poznavao učenje ovog teologa, ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da je retko citirao druge autore. (Foner 1995: 54-59)

Sličnost između ove dvojice autora ogleda se i u stavu da su koristili nauku da bi objasnili svoja uverenja i teorije. Tako je Pejn verovao da svi oni, koji ne mogu da vide dokaz božjeg postojanja u “stvaranju sveta”, mogu da se obrate nauci koja će im obezbediti neophodne dokaze. Po Pejnovom mišljenju, principi nauke su protkani u ovom stvaranju, oni su nepromenljivi i božanskog su porekla. (Foner 1995: 771).

Pošto je Berklej jedini autor koga Pejn citira u svojim delima, teško je dokazati da li su to samo kvekери izvršili uticaj na formiranje njegovih religioznih stavova. Ipak, ono što je sasvim sigurno je da postoji neverovatna sličnost između kvekerskog učenja i učenja Toma Pejna.

Kada govori o svojoj posvećenosti nauci, Pejn se vraća u 1757. godinu, kada je po dolasku u London krenuo na predavanja škotskog filozofa Adama Fergusona. U tom periodu počeo je da proučava prirodnu filozofiju i univerzum. Taj novi pravac razmišljanja u potpunosti je promenio njegova shvatanja o bogu, univerzumu i dužnostima ljudskih bića. Fergusonova predavanja su ga upoznala i sa Njutnovim učenjem, a sve to je polako vodilo ka nastajanju deizma u čijem se središtu nalazi pet važnih principa:

1. Svemir je beskrajan.
2. Materija je nedeljiva.
3. Bog je stvorio više svetova - ne samo Zemlju i njene stanovnike.
4. Bog je stvorio zakone koji vladaju univerzumom.
5. Kada proučavamo nauku, mi proučavamo Boga, tvorca nauke i univerzuma. (Foner 1995: 665-730)

Anglikanska crkva je takođe imala veliku ulogu u formiranju Pejnovih religioznih stavova. Kao mali kršten je i primio je učenje metodista. Metodisti su verska sekta, nastala 1739. godine, koja nije bila odvojeno

telo od crkve Engleske. Govoreći o svom *odricanju od hrišćanstva*, Pejn se seća perioda kada je imao sedam godina i kada je prisustvovao propovedi o iskupljenju božjeg sina. On je smatrao da je ta propoved činila da bog izgleda kao ostrašćeni čovek koji je ubio svog sina onda kada nije mogao da mu se osveti ni na jedan drugi način. Pejn je verovao da svaka religija koja u sebi sadrži nešto, što do takve mere može da šokira dečji um, ne može biti prava religija ili verski sistem. (Foner 1995: 702)

Smatra se da je ova propoved odigrala značajnu ulogu u pripremanju Pejna da primi deizam. Kada je kasnije govorio o tome zašto se odrekao hrišćanstva, Pejn je rekao da ga je nauka oduvek privlačila i da nikada nije mogao da prihvati hrišćanstvo kao način verovanja. Još od detinjstva je religiji pristupao kao naučnik, a ne kao neko ko je stvarno verovao. Pejnu je bilo nemoguće da shvati da je jedno svevišnje biće ubilo svog sina. Takođe mu je bila neverovatna činjenica da su ljudi to prosto prihvatili kao njegov pokušaj da spase čovečanstvo. (Foner 1995: 703)

Istoričari su obično isticali da se Pejnova naklonost prema metodizmu uglavnom svodila na sposobnost ove sekte da svojim ubedljivim pripovedanjem privuče široke narodne mase. Međutim, bilo je i drugih sličnosti u stavovima između Pejna i metodista. (Keane 1995: 544)

Metodisti su se zalagali za slobodu trgovine, za ukidanje ropstva i reformu krivičnog zakona. Pejn je o istim tim temama pisao u pamfletima *Zemljoradnička pravda* i *Prava čoveka*. Postavlja se pitanje da li je možda Pejn pokušavajući da pronađe sličnosti između hrišćanstva i deizma, zapravo pokušavao da smanji jaz između ove dve teologije? Principi Pejnovog deizma zajednički su i metodistima. Oni su takođe verovali u dobronamernog, demokratskog boga. Verovali su da ako pomažemo drugima, mi ne ispunjavamo samo našu dužnost prema bogu, već na taj način osiguravamo i bolju budućnost. (Foner 1945: 2:893)

Pejnovi stavovi su se takođe poklapali sa mnogim dobrotvornim aktivnostima koje su organizovali metodisti. Iz svih pomenutih razloga, logično je da se metodizam činio interesantnim mladom Pejnu. Ipak, njegovo interesovanje za metodiste nije išlo dalje od okruga Kent, u kome je tada boravio, što nam govori više o snazi koju je Njutново učenje ostavilo na Pejna i koje mu, kako izgleda, nije dozvolilo da se u potpunosti izloži načelima metodizma.

Pejn je u svom delu *Doba razuma* zaključio da sigurno postoje

mnoge religije, koje su u moralnom pogledu i dobre i loše, ali je ostao pri tvrđenju da je ipak samo jedna prava. Iako je smatrao da metodizam možda i jeste moralno dobra religija, to je ipak bilo hrišćanstvo, a samim tim i loš sistem. Za njega je jedina prava religija bio deizam. Pejn je napisao *Doba razuma* 1794. godine, ali istina je da je postao deista mnogo ranije. On nikada nije mogao da prihvati osnovna načela hrišćanstva i da ih pomiri sa sopstvenim shvatanjima o bogu. Takođe nikada nije mogao da prihvati božansku prirodu Isusa Hrista, kao i to da ga posmatra kao spasitelja. Po mišljenju mnogih biografa, ta prevaga razuma nad otkrovenjem dogodila se u periodu između 1759. i 1776. godine, kada je Pejn počeo da veruje, a kasnije i da propoveda deizam.

Posmatrajući revoluciju u politici, u sistemu vlade, koja se širila od Amerike ka Evropi, smatrao je da je sledeća revolucija, ona u religiji. Pejnov pokušaj da uvede razum u neka teološka pitanja, prouzrokovao je brojne kritike u čijim razmatranjima su uništena neka važna pitanja koja je Pejn postavio. Iako je *Doba razuma* postalo najprodavanije delo u Evropi, koje su čitali pripadnici svih društvenih klasa i manifest za sve one generacije slobodnih mislilaca, koje su vremenom dolazile, u Pejnovoj karijeri ostaće zabeleženo kao njegovo najkontroverznije delo.

Tokom dve decenije, Pejn je pokušavao da dospe do duša i srca ljudi, a u pisanju ovog dela pokazao je veliko iskustvo u tome. Osuda koju je delo doživelo pokazuje da su razlozi zbog kojih ga je Pejn napisao bili ispravni.

Lista referenci:

- Barclay, R. (1825). *An Apology for the True Christian Divinity: Being an Explanation and Vindication of the Principles and Doctrines of the People called Quakers*, London: Thomas Tegg.
- Clark, H. H. (1933). "A Historical Interpretation of Thomas Paine's Religion", *University of California Chronicle* 35, 38-87.
- Conway, M. D. (1908). *The Life of Thomas Paine: With a History of his Literary, Political and Religious Career in America, France and England*, 2 vols, New York: G.P. Putnam's Sons.
- Foner, E. (1995). *Thomas Paine: The Collected Writings*, New York: The

- Library of America,
Foner, P. S. (1945). *The Complete Writings of Thomas Paine*, New York: Citadell Press.
Keane, J. (1995). *Tom Paine: A Political Life*, Boston: Little, Brown,
Thompson, I. M. (1965). *The Religious Beliefs of Thomas Paine*, New York: Vintage Press.

Violeta Vesic

THOMAS PAINE'S VIEWS OF RELIGION IN HIS PAMPHLET AGE OF REASON

Summary

This paper is a study about philosophical and religious attitudes in Thomas Paine's pamphlet *Age of Reason*. In this pamphlet Paine criticizes organized religion, the institution of the church and questions the legitimacy of the Bible. He expresses his belief that God should be introduced through the power of perception, reason and experience.

While leading to revival of the theory of deism, and becoming a manifest for all the generations of free thinkers that were coming over period of time, this pamphlet faces confusion and resentment among many of the original supporters and readers of his works.

Key words : Paine, Deism, Christianity, Bible, God